

İstehsal potensialı və onun qiymətləndirilməsinin problemləri

M.A. Rzayev, i.e.n.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

e-mail: rzaev-mirza@mail.ru

Açar sözlər: analiz, potensial, resurs, müəssisə, bazar şəraiti, qiymətləndirmə.

DOI.10.37474/0365-8554/2022-1-50-55

Производственный потенциал и проблемы его оценки

M.A. Rzaev, k.n.
Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности

Ключевые слова: анализ, потенциал, ресурс, предприятие, конъюнктура рынка, оценка.

С практической точки зрения одним из объектов оценочной деятельности является предприятие. Хотя в теории и законодательстве предприятие не входит в перечень объектов оценки, на практике ситуация иная. По сути, это научно-практический подход. Потому что предприятие включает в себя все объекты оценки. Иными словами, как имущественный комплекс он состоит из земельных участков и других объектов имущества, машин и оборудования, нематериальных активов и т.д. Это не соответствует требованиям процедуры оценки, даже если она является физической или технической. Поскольку ценность предприятия, являющегося объектом оценки, является не суммой его структурных элементов, а совокупным показателем, вытекающим из учета передаваемых прав и экономических параметров. Поэтому с точки зрения оценки выделяются конкретные подходы к предприятию.

Production potential and the problems of its evaluation

M.A. Rzaev, Cand. in Ec. Sc.
Azerbaijan State University of Oil and Industry

Keywords: analysis, potential, resource, enterprise, market conditions, evaluation.

From a practical point of view, one of the objects of appraisal activity is an enterprise. Although in theory and legislation the enterprise is not included in the list of objects of evaluation, in practice the situation is different. In fact, it is a scientific-practical approach. Because the enterprise includes all the objects of evaluation. In other words, as a property complex, it consists of land and other real estate objects, machinery and equipment, intangible assets, etc. This does not meet the requirements of the evaluation procedure, even if it is physical or technical. Because the value of the enterprise being the object of assessment is not the sum of its structural elements, but an aggregate indicator arising from the accounting of the transferred rights and economic parameters. Therefore, from the point of view of evaluation, specific approaches to the enterprise are distinguished.

İstehsal potensialının mahiyyəti və məzmunu ilə əlaqəli baxışları nəzərə alaraq qeyd edirik ki, klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri əməyi istehsal amillərinə aid edir. Daha sonra neoklasik məktəb, əməyi, torpağı və kapitalı onun tərkibində təyin etdi. Müasir iqtisadçılar indiki dövrdə istehsal amillərini “əmək, torpaq, kapital və təşəbbüskarlıq qabiliyyətləri” adlandırmağa başladılar, sonradan onlara informasiyalaşma əlavə edildi [1].

İstehsal potensialının elementlərinin bir hissəsi olaraq, fond potensialını, əmək potensialını, maliyyə sabitliyini, iqtisadi və dövrüyyə potensialını vurğulamaq lazımdır.

İstehsal potensialının qiymətləndirilməsi metodlarının öyrənilməsi əsas istiqamətləri, üstünlükləri və çatışmazlıqlarını müəyyənləşdirməyə imkan verdi (cədvəl 1).

Analizin nəticələrinə əsasən, hazırda kəmiyyət və keyfiyyət istiqamətlərini nəzərə alan universal metodologiya yoxdur. Metodologiya çərçivəsində yalnız bir istiqamətin digərini nəzərə almadan istifadəsi, keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətləri səbəbindən istehsal potensialının mövcudluğu etibarlı bir qiymətləndirmə verməyəcəkdir.

Kəmiyyət qiymətləndirməsinə əsaslanan istehsal potensialının öyrənilməsinə iki yanaşma mövcuddur: resurs və səmərə.

İstehsal potensialı konsepsiyasında resurs əsaslı yanaşma kimi kifayət qədər geniş yayılmışdır. Eyni zamanda, iki “resurs mövqeyi” açıq şəkildə fərqlənir:

– istehsal potensialı – istehsal prosesində inkişaf edən real qarşılıqlı əlaqələri nəzərə almadan bir sıra mənbələr;

– istehsal potensialı – bunlar hər hansı bir anda məhsul istehsalı üçün maksimum imkanları təyin

Qiymətləndirmə yanaşmaları	Qiymətləndirmə növü	Qısa məlumat	Müsbət cəhətlər	Mənfi cəhətlər
Expert	Keyfiyyət	Struktur komponentlərin müsabibə, anket şəklində təhlili	Bunlar göstəricilərin kəmiyyətini təyin etmək mümkün olmadıqda və ya bəzi keyfiyyət amillərinin təsirini nəzərə almaq lazım olduqda istifadə olunur.	Qiymətləndirmənin etibarlılığı müəssisələrin sərəfəsi ilə müəyyən edilir, qiymətləndirmə subyektiv ola bilər.
Resurs	Kəmiyyət	İstehsalda xərclənən resursların miqdarını təyin edin. İstehsal potensialının mahiyyəti potensial iqtisadi nəticələr kimi müəyyən edilir	Tədqiq olunan obyekt haqqında onun kəmiyyət göstəriciləri haqqında təsəvvür verir, istehsal potensialının tərkibindəki hər bir elementin təsirini təyin etməyə imkan verir (potensialın hər bir komponentinin xüsusi çəkisi müəyyən edilir).	Potensialın strukturundakı keyfiyyət dəyişikliklərini nəzərə almağa imkan vermir.
Səmərəli				

edən istehsal mənbələri, kəmiyyət və keyfiyyət parametrləridir.

Effektiv yanaşma ilə istehsal potensialının mahiyyəti potensial iqtisadi nəticələr (məhsul, mənfəət, istehsal ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyinin göstəriciləri, iş vaxtı və s.) kimi müəyyən edilir [2].

Resurs yanaşmasının konseptual ideyasının əsasını təşkilatın potensial məhsuldarlığının sərəncamında olan mənbələrin miqdarı və keyfiyyəti ilə təyin olunduğuna dair ədalətli bəyanat təşkilatın bir istehsal sistemi hesab etdiyi zaman onun “girişini” müəyyənləşdirir.

Beləliklə, təşkilatın resurs yanaşmasının həyata keçirilməsindəki potensialının qiymətləndirilməsi bütün müxtəlif resurs komponentlərini müqayisə edilə bilən formaya gətirmək və hesablamaq yolu ilə “giriş” (mənbələr) “məhsul” (məhsulun icrası) istiqamətində aparılır.

Bazar şəraitində bir təşkilatın istehsal potensialının qiymətləndirilməsi üçün resurs yanaşması istehsal fondlarının və əmək ehtiyatlarının bazar dəyərinin hesablanmasına əsaslanır [3]. Bu halda müəssisənin hər hansı bir əmlakı varlıq hesab olunur: əsas kapital (daşınmaz əmlak – binalar, tikililər və rabitə, maşın və avadanlıqlar); dövrüyyə kapitalı (pul, qiymətli kağızlar, debitor borclar, xammal, yarımfabrikatlar və idarələrarası ehtiyatlar); qeyri-maddi aktivlər (patentlər, şöhrət, ticarət markası, məlumat və s.).

Beləliklə, resurs yanaşmasından istifadə edilərkən təşkilatın istehsal potensialı əsas etibarilə hesablanır ki, bu da onun daxili mühitinin vahid xarakteristikasıdır. Xarici (bazar) amillərin təsiri nəzərə alınmaqla, resurs yanaşma metodo-

logiyası təşkilatın resurs potensialını iki komponentə ayıraraq planlaşdırılmış və ehtiyat hissələrə bölməklə xüsusi metodoloji texnika vasitəsilə həyata keçirilir [2].

Təşkilatın istehsal potensialının planlaşdırılmış dəyəri, mövcud bazar şərtlərinə əsasən müəyyən bir müddətdə imkanlarını xarakterizə edir. Təşkilatın istehsal potensialının ehtiyat hissəsi əlverişli bazar şəraitində istifadə edilə bilən ehtiyatları və onlardan səmərəli istifadəni xarakterizə edir.

Elmi ədəbiyyatda, təşkilatın bazar şəraitində potensialının diaqnozlaşdırılmasına gəlirli və birləşmiş yanaşmalar bəzən təsirli adlanır. Bu yanaşmaların metodologiyası, mənbədən fərqli olaraq, əvvəlcə müəssisənin işləməsi üçün xarici şərtlərə yönəlmişdir [4].

Nəticəli-gəlirli yanaşma, maliyyə və investisiya idarəçiliyi, strateji idarəetmə və planlaşdırma idarəçiliyi nəzəriyyəsi, habelə gəlir gətirən sənaye daşınmaz əmlakı kimi bir müəssisənin dəyərinin qiymətləndirilməsində geniş yayılmışdır.

Məlum bazar metodları (məsələn, matrisa, indikator və s.) resurs və səmərəli yanaşmalar metodlarının kombinasiyası vasitəsilə hazırlanmışdır.

İqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə inteqral yanaşmanın hazırlanması ehtiyacı təsərrüfatlıq edən subyektlərin arasında rəqabətin artması ilə şərtlənmişdir.

Dinamik mühitdə sənaye müəssisəsinin istehsal potensialının vəziyyəti və diaqnostikasını qiymətləndirməyə ayrılmaz bir yanaşma tərzini eyni zamanda iki ziddiyyətli təhlil istiqamətini inkişaf etdirməyə imkan verir: “giriş” dən (mənbələrdən) “məhsula” (məhsul satışı) və əksinə.

Sənaye müəssisəsinin istehsal potensialının təhlili və qiymətləndirilməsində iki ziddiyyətli yanaşmanın – resurs və nəticəli birləşməsi özlüyündə qeyri-ənanəvi metodlarla bir sıra ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını tələb edir ki, bu da istər-istəməz təbiiq edilməsində irəli sürülən fərziyyələr səbəbindən ənənəvi yanaşmaların hər biri ayrılıqda ortaya çıxır.

Resurs əsaslı yanaşma, rəqəbat potensialının hesablamada modelində istehsalda istifadə olunan mənbələri əks etdirən göstəricilərin olması ilə həyata keçirilir.

Effektiv yanaşma, müəssisənin fəaliyyətinin potensialı mümkün nəticəsinin faktiki istifadə olunan mənbələrinə - tədqiq olunan dövr üçün bölgədəki orta sənayeyə bərabər olan müəssisədəki kapital gəliri dərəcəsi ilə hesablanan xalis mənfəətin əlavə edilməsində ifadə olunur.

Beləliklə, təhlillər müəssisənin istehsal potensialının nəzəriyyəsinin hazırda ümumi istiqamət və anlayışların formalaşması səviyyəsində olduğunu göstərir. Bu həm nəzəri, həm də praktik baxımdan uzun müddət inkişaf edəcək iqtisadi tədqiqatların yeni istiqamətlərindən biridir.

Müəssisənin istehsal potensialının qiymətləndirilməsinin təqdim olunan istiqamətlərini birləşdirərək, “müəssisənin istehsal potensialı”nın vahid kompleks konsepsiyasını təşkil edən bir sıra potensialı (ayrı-ayrı mənbələr və nəticələr kimi) ayırmaq mümkündür.

Ölkəmizin iqtisadiyyatı getdikcə bazar xarakteri alır, müəssisələr fəaliyyətlərini qiymətləndirmək üçün ödəmə qabiliyyəti və müxtəlif maliyyə sabitliyi, əmsallarının hesablanması əsaslanan standart maliyyə təhlil metodlarından istifadə etməyə davam edir.

Bu və digər bir çox səbəbdən, hazırda müəssisənin mövcud vəziyyətini qiymətləndirə biləcəyi və gələcək inkişaf üçün təsirli inkişaf strategiyalar etdirə biləcəyi texnologiyalar əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır.

Bu baxımdan, təbə olan bir iqtisadi vahidin daxil imkanlarını və zəif tərəflərini tez bir zamanda müəyyənləşdirməyə, fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün gizli ehtiyatları aşkar etməyə imkan verəcək bir müəssisənin potensialının qiymətləndirilməsi üçün alətlərin seçilməsi məsələsi kəskin ortaya çıxır.

Müəssisənin potensialının qiymətləndirilməsi problemlərinə həsr olunmuş son nəşrlərin təhlili, G.S.Merzlikina və L.S.Şaxovskaya tərəfindən təklif olunan ən uğurlu yanaşmanı vurğulamağa imkan verir [5]:

- bazar potensialı: məhsullara tələb və müəssisənin tutduğu bazar payı, müəssisənin məhsullarına olan tələbin həcmi, müəssisə və əmək bazarı, müəssisə və istehsal faktorları bazarı;
- istehsal potensialı: istehsal həcmi, əsas fond, xammal və materialların istifadəsi, peşəkar kadrlar;
- maliyyə potensialı: istehsalın maliyyə göstəriciləri (gəlirlilik, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti), investisiya imkanları.

G.S.Merzlikina və L.S.Şaxovskayanın təklif etdiyi istehsal potensialı konsepsiyasına əlavə olaraq L.D.Revutskiy daha ətraflı bir tərif verərək “istehsal potensialı” anlayışını müəyyən bir müddət ərzində həyata keçirilə bilən əmək xərclərinin müəyyən ölçü vahidlərindəki (standart saat) iş miqdarını ifadə edən (məsələn, bir il) mövcud istehsal fondları bazasında əsas istehsal işçiləri tərəfindən iki-üç növbəli əməyin və istehsalın optimal təşkili ilə başa düşülür [6]. Onun fikrincə, müəssisənin istehsal potensialının iqtisadi qiymətləndirmə sisteminin hesablanması əsasını məhz bu altı konsepsiya ifadə edir: əsas və əlavə məhsul növləri üzrə bölünmüş potensial illik istehsal gücü, məhsul, iş, xidmət (potensial) illik potensial ümumi həcmi, şərti olaraq xalis və ya son məhsulun əlavə dəyərini manatla potensial dəyəri, potensial xalis illik gəlir / istehsal olunan xalis istehsal həcmi, müəssisənin qiymət strategiyasının mümkün variantları ilə həyata keçirilən fəaliyyətdən illik potensial balans mənfəəti, vergilərdən sonra potensial xalis mənfəət, manatla.

Beləliklə, müəssisənin istehsal potensialı (MİP), müəssisədə ən səmərəli istifadə ilə mümkün olan maksimum istehsal nəticəsinə nail olmaq ilə əlaqəli münasibətlər kimi başa düşülməlidir:

- istehsalın mütəşəkkil təşkili formalarının axtarışı üçün müəssisənin intellektual kapitalı;
- ən yüksək səviyyəli texnologiya əldə etmək üçün mövcud texnologiya;
- maksimum qənaət və dövrüyyəni təmin etmək üçün maddi ehtiyatlar.

Müəlliflər MİP səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün həm sürətli qiymətləndirmə, həm də müxtəlif tədqiqat sahələrində aparılan ətraflı qiymətləndirmə daxil ola biləcək bir metodologiya təklif edir (cədvəl 2).

MİP səviyyəsini ifadə edərkən, hər bir komponentinin qiymətləndirilməsinin üç-beş əsas ümumiləşdirici göstəricisini nəzərdən keçirmək kifayətdir; ətraflı qiymətləndirmə ilə təhlil olunan göstəricilərin sayı daha çoxdur.

MİP səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi metodu aşağıdakı addımları əhatə edir.

Tədqiqat istiqaməti	İstehsal komponentinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər	Material komponentinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər	Kadrlar komponentinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər
MİP komponentlərinin hərəkətinin təhlili	ƏF yeniləmə dərəcəsi; əsas vəsaitlərin pensiya əmsalı; ƏF-nin böyümə əmsalı.	Qeyri-bərabər material təchizatı əmsalı; dəyişmə əmsalı.	Qəbul dövrüyyəsi nisbəti; silinə dövrüyyəsi nisbəti; kadrların dövrüyyə nisbəti; kadrların sabitlik nisbəti.
MİP komponentlərinin mövcud vəziyyəti	Aşınma faktoru; ƏF istifadəsi faktoru; mövcud, quraşdırılmış, istismara verilən avadanlıq parkının istifadə dərəcələri; avadanlığın istifadə vaxtının fondunu xarakterizə edən göstəricilər; istehsal gücündən istifadə dərəcələri.	Maddi ehtiyatların həqiqi nisbəti; maddi resurslarla təminat əmsalı planlaşdırılır.	Bir işçinin orta illik məhsulu; iş saatları balansının göstəriciləri.
MİP komponentlərinin istifadəsinin səmərəliliyi	Aktivlərin qaytarılması; kapital intensivliyi; ƏF gəlirliliyi; avadanlıq yük faktoru; shift nisbəti; avadanlıqların intensiv yük əmsalı; inteqral yük indeksi.	Məhsulların maddi qaytarılması; məhsulların maddi istehlakı; maddi məsrəflərin istehsal mayasındakı payı; materialdan istifadə faktoru.	Dövr üçün işçilərin orta qazanmadakı dəyişiklik; orta illik məhsul istehsalındakı dəyişiklik; iş vaxtının məhsuldar olmayan xərcləri; iş yerlərinin və işçilərin orta əməkhaqqı dərəcələrinin müqayisəsi; əməkhaqqı fondundan qənaət (artıq).

Hazırlıq mərhələsi:

1. MİP səviyyə və xüsusiyyətlərinin təyini. MİP səviyyələrini təyin etmək üçün bir nümunə cədvəl 3-də göstərilmişdir.

2. MİP növlərinin (əsas və dövrüyyə fondları, əmək ehtiyatları) istifadəsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün ümumiləşdirilmiş və qismən göstəricilərin hazırlanması.

3. Maddə 2-də müəyyən edilmiş hədd göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi, bənd 1-də müəyyən edilmiş MİP səviyyələrini nəzərə alınması. Məsələn, MİP səviyyəsinin sürətli qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilər seçildi və hədd dəyərləri mütəxəssis olaraq müəyyən edildi.

İstehsal komponentinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi: əsas vəsaitlərin köhnəlməsi. Bu göstəricinin dəyəri müəyyən dərəcədə əsas fondların yığılmış köhnəlməsi ilə əlaqəli problemlərin olub-olmadığını göstərir. Bu mənada, əmək vəsaitləri bazarında bir növ uğur və ya uğursuzluq göstəricisi olan yığılmış amortizasiya, onun dəyər göstəricisidir. Bu göstərici əsas vəsaitlərin köhnəlmə məbləğinin ilkin dəyərinə nisbəti ilə müəyyən edilir. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir. MİP A səviyyəsi – 50 %-dən az – orta; MİP B səviyyəsi – 51–69 % yenilənmə tələb edir; MİP C səviyyəsi – 70 % və ya daha çox əhəmiyyətlidir.

- əsas fondların yenilənməsi və çıxması əm-

sallarının nisbəti. Yeniləmə nisbəti alınan əsas vəsaitlərin dəyərinin ilin sonunda əsas fondların dəyərinə nisbəti kimi hesablanır. Çıxma nisbəti, çıxarılan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlindəki əsas vəsaitlərin dəyərinə nisbəti kimi hesablanır. Əgər əsas vəsaitlərin yenilənməsi onların çıxmağını istəyirsə, onda “qabaqlaşma” prosesi gedir, yəni əsas vəsaitlər yalnız işlək vəziyyətdə saxlanılır, eyni zamanda istehsal bazasının genişləndirilməsi və ya genişlənməsi prosesləri mövcuddur. Kompensasiya nisbəti müəssisənin yalnız əsas istehsal fondlarını əldə edilmiş səviyyədə saxlaya biləcəyini göstərir. Gecikmə əmsalı müəssisənin əsas istehsal fondlarını “itirdiyini” göstərir. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – i 1; MİP B səviyyəsi – 0.5 – 1; MİP C səviyyəsi – <0.5.

– fondverimi. Bu göstərici məhsul satışından əldə olunan gəlirlərin əsas fondların orta illik dəyərinə nisbəti ilə müəyyən edilir. Kapital məhsuldarlığının artımı istehsal həcmində intensiv artım amillərindən biridir. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – > 1; MİP B səviyyəsi – = 1; MİP C səviyyəsi – <1.

Material komponentinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi: dəyişən xərclərin istehsal mayasındakı payı. Bu göstəricini qiymətləndirərkən, şübhə-

Cədvəl 3

RFP səviyyəsi	Təyinatı	Qısa məlumat
Yüksək MİP	A	Müəssisə bütün qiymətləndirmə meyarlarına uyğun olaraq bütün komponentlərdə mütləq tarazlıq vəziyyətindədir
Orta MİP	B	Müəssisədə uğurlar mövcuddur, aradan qaldırılan çətinliklər var, çünki uyğunlaşma mexanizmləri işləyir
Aşağı MİP	C	Bütün funksional komponentlərin parametrlərinin əksəriyyətində xroniki pozuntaların olması: müəssisənin ƏİF, xammal, material, əmək ehtiyatları ilə təmin edilməsi, səmərəsiz istifadəsi ilə bağlı problemlər

siz ki, xərc strukturunun sektoral xüsusiyyətlərə sahib olduğunu unutmamalıyıq. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – 80 % və ya daha çox; MİP B səviyyəsi – 50 % – 79 %; MİP C səviyyəsi – < % 50.

– xammal, material və məhsul qiymətlərindəki dəyişikliklərin nisbəti. Bu nisbətə dəyərindən bir dən çoxdursa, bu nisbət “təchizatçı diktəsi” adlanır. Təchizatçı müxtəlif səbəblərdən (məhsul çatışmazlığı, inhisar mövqeyi) xammalın qiymətini, məhsul istehsalçısı – müəssisəni müxtəlif səbəblərdən diktə etmə qabiliyyətinə malikdir (sərt rəqabət, müştərinin aşağı tələbi və s.). Hazır məhsulların qiymətlərini müvafiq olaraq artırma bilmir. Göstəricinin dəyəri birə bərabərdirsə, bu “bərabər hərəkət nisbəti”dir. Yəni bir müəssisə – məhsul istehsalçısı, sanki xammal, hazır məhsullar üçün materialları qiymətlərində “artım” verir. Bu nisbətə dəyərindən bir dən azdırsa, bu artıq “istehsalçının diktəsi”dir. Bu aşağıdakılar deməkdir – xammal, materiallar ucuz qiymətə alınır və hazır məhsullar çox tələb olunur; ya da şirkət çox əlverişli bazar mövqeyi tutur və “qiymətləri diktə etmək” qabiliyyətinə malikdir.

MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – < 1; MİP B səviyyəsi – = 1; MİP C səviyyəsi – > 1.

– materialverimi. Bu göstərici məhsul satışından əldə olunan gəlirlərin istehsal maya dəyərindəki maddi və ekvivalent xərclərə nisbəti kimi müəyyən edilir. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – 1.5; MİP B səviyyəsi – 1–1.5; MİP C səviyyəsi – < 1.

Kadr komponentinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

– Dövriyyənin qəbulu və xaricolma dövriyyəsi nisbətənin nisbəti. Qəbul üçün dövriyyə əmsalı müəyyən bir müddət üçün qəbul edilmiş insanların sayının nəzərdən keçirilən dövrdə orta işçilərin sayına nisbəti ilə müəyyən edilir. Təqəüd dövriyyəsi nisbəti, müəyyən bir müddət üçün işdən çıxarılanların sayının nəzərdən keçirilən dövrdə orta işçi sayına nisbəti ilə müəyyən edilir. Əldə edilən əmsalın müvafiq dəyəri, ilk növbədə kompensasiya nisbəti, müəssisənin əmək ehtiyatlarının formalaşmasında tarazlıq, dinamik tarazlıqdan danışacaqdır. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – 1; MİP B səviyyəsi – 0.5–1; MİP C səviyyəsi – < 0.5.

– Peşəkar kadr heyəti. Göstərilən keyfiyyət xarakteristikasının təyin edilməsi ekspert rəyi əsasında həyata keçirilir. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – tələbat cavab verir; MİP B səviyyəsi – kadrların hazırlanması və yenilənməsi lazımdır; MİP C səviyyəsi – ehtiyaclar cavab vermir, radikal kadr yenilənməsi lazımdır.

– Bir işçiyə düşən məhsulun dəyişməsi. İstehsal, istehsal olunan məhsulun həcmindən orta işçi sayına nisbəti ilə müəyyən edilir. Daha sonra məhsul dəyişikliyi cari dövr məhsulunun əvvəlki dövr məhsuluna nisbəti kimi hesablanır. MİP-nin qiymətləndirilməsi üçün bu göstəricinin səviyyəsi aşağıdakı miqyasa malikdir: MİP A səviyyəsi – > 10 %; MİP B səviyyəsi – 0 – 10 %; MİP C səviyyəsi – < 0.

4. Maddə 3-də müəyyən edilmiş intervala düşən bir göstəricinin hər bir dəyərində bir nöqtə xarakteristikasının verilməsi. Ən yüksək ball ən əlverişli intervala, ən aşağı ball ən vacib araya uyğun olmalıdır.

5. İstifadə olunmuş göstəricilər qrupu daxilində ball şkalasının minimum və maksimum dəyərinin müəyyənəndirilməsi.

Məsələn, dəyərlər miqyası belə olacaq: MİP A səviyyəsinin əmsalları – 10 ball; MİP B səviyyəsinin əmsalları – 6 ball; MİP C səviyyəsinin əmsalları – 2 ball.

Şkalanın maksimum dəyəri 30 balldır (10 * 3), burada 10 hər bir struktur qrupunun hesablanmış əmsallarına görə maksimum nöqtədir; 3 – MİP-nin hər bir hissəsini xarakterizə edən göstəricilərin sayı.

Şkalanın minimum dəyəri 6 balldır (2 * 3), burada 2 hər bir struktur qrupunun hesablanmış əmsalları üçün minimum balldır; 3 – MİP-nin hər bir hissəsini xarakterizə edən göstəricilərin sayı.

6. Maddə 3-də müəyyən edilmiş fasilələrə balların təyin edilməsi. Bu dərəcənin ekspert qərarı metodundan istifadə edilmək tövsiyə olunur.

Məsələn, nəzərdən keçirilən müəssisə hesablanmış əmsalların aşağıdakı dəyərləri ilə yüksək istehsal potensialına malik kimi təsnif edilə bilər: hər üç əmsal MİP A səviyyəsi; iki əmsal MİP A səviyyəsinin, bir əmsal MİP B səviyyəsinindir.

Müəssisəni hesablanmış əmsalların aşağıdakı dəyərləri ilə orta istehsal potensialı səviyyəsinə aid etmək olar:

– iki əmsal – MİP A səviyyəsinin, bir əmsal – MİP C səviyyəsinindir;

– bir əmsal MİP A səviyyəsinin, bir əmsal MİP B səviyyəsinin, bir əmsal MİP C səviyyəsinindir;

– iki əmsal – MİP B səviyyəsinin, bir əmsal – MİP A səviyyəsinin;

– hər üç əmsal MİP B səviyyəsinin;

– iki əmsal – MİP B səviyyəsinin, bir əmsal – MİP C səviyyəsinin əmsalıdır.

Hesablanmış əmsalların aşağıdakı dəyərləri ilə müəssisə aşağı istehsal potensialına malik kimi təsnif edilə bilər:

– iki əmsal – MİP C səviyyəsinin, bir əmsal – MİP A səviyyəsinin;

– iki əmsal – MİP C səviyyəsinin, bir əmsal – MİP B səviyyəsinin;

– hər üç əmsal MİP səviyyəsinin əmsallarıdır.

Bu mülahizələrə əsasən ball şkalasının astana dəyərləri müəyyən edildi: MİP A səviyyəsi – 26 – 30 ball; MİP B səviyyəsi – 14 – 22 ball; MİP səviyyəsi C – 6 – 14 ball.

7. Bir təsərrüfat subyektinin MİP-nin son səviyyəsinə müəyyənəndirmək üçün müəssisənin regional və ya sahə mənsəbiyyətindən asılı olaraq hər bir komponentin əhəmiyyətini mütəxəssis vəsaitlə müəyyənəndirmək.

Hesablama mərhələsi aşağıdakı addımları əhatə edir: ilkin məlumatlara əsasən, müvafiq məqamları təyin etmək üçün MİP-nin komponentləri üçün əmsalların dəyərləri müəyyən edilir; MİP komponentləri üçün ballar ümumiləşdirilir; müəssisənin

MİP-nin xarakteristikası alınan ballardan və MİP komponentinin əhəmiyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir. Sözügedən müəssisədə MİP-nin maddi komponenti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki yüksək istehsal potensialı xammal tədarükünün vaxtında olması, yüksək keyfiyyəti, maksimum dövriyyəsi və s.

Beləliklə, müəssisəyə orta istehsal potensialı səviyyəsi verilə bilər (B) – müəssisə uğurla fəaliyyət göstərir, aradan qaldırılan çətinliklər var, çünki uyğunlaşma mexanizmləri işləyir.

Nəticə

Bir müəssisənin istehsal potensialının səviyyəsinə müəyyənəndirmək üçün təklif olunan metodologiya bir sıra üstünlüklərə malikdir, bunlar arasında:

– həm ayrı sənaye müəssisələri tərəfindən, həm də sənayedə, bölgədə və s. Tendensiyaların hərtərəfli öyrənilməsində istifadə üçün metodologiyanın uyğunluğu;

– həll edilə bilən istehsal potensialının idarə edilməsindəki problemləri aydın şəkildə müəyyənəndirməyə və formalaşdırmağa imkan verən strukturlaşdırılmışlıq;

– müəssisənin bütün işçiləri tərəfindən nəticələri başa düşmək imkanı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Бизнес-планирование: учеб.* / под ред. В.М. Попова и С.И. Ляпунова. – М.: Финансы и статистика, 2003, 672 с.
2. *Окоркова Л.Г.* Ресурсный потенциал предприятий. – СПб.: СПбГТУ, 2001, 294 с.
3. *Логинов Г.В., Попов Е.В.* Матричные методы стратегического планирования деятельности предприятия: Препринт. – Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2003, 158 с.
4. *Усанов Г.И.* Рыночный потенциал предприятия: диагностика состояния, стратегия адаптации и развития: моногр. – Владивосток: Дальневост. ун-та, 2002, 250 с.
5. *Мерзликина Г.С., Шаховская Л.С.* Оценка экономической состоятельности предприятия: Монография / ВолгГТУ, Волгоград, 1998, с. 63.
6. *Ревуцкий Л.Д.* Потенциал и стоимость предприятия. – М.: Перспектива, 1997, с. 7.

References

1. *Business-planning: учеб.* / pod red. V.M. Popova i S.I. Lyapunova. – M.: Finansy i statistika, 2003, 672 s.
2. *Okorkova L.G.* Resursnyy potentsial predpriyatiy. – SPb.: SPbGTU, 2001, 294 s.
3. *Loginov G.V., Popov E.V.* Matrichnye metody strategicheskogo planirovaniya deyatel'nosti predpriyatiy: Preprint. – Yekaterinburg: In-t ekonomiki UrO RAN, 2003, 158 s.
4. *Usanov G.I.* Rynochnyy potentsial predpriyatiy: diagnostika sostoyaniya, strategiya adaptatsii i razvitiya: monogr. – Vladivostok: Dal'nevost. un-ta, 2002, 250 s.
5. *Merzlikina G.S., Shakhovskaya L.S.* Otsenka ekonomicheskoy sostoyatel'nosti predpriyatiy: Monografiya / VolgGTU, Volgograd, 1998, s. 63.
6. *Revutskiy L.D.* Potentsial i stoimost' predpriyatiya. – M.: Perspektiva, 1997, s. 7.